

To udødelige vittigheder om og en sær arv fra den ældste romerske kalender

af Christian Marinus Taisbak

To pudsige udsagn kan træffes i mange, måske de fleste, omtaler af den ældste romerske kalender, dvs den officielle kalender i republikkens tid før Julius Cæsars reform i 45 f.Kr. Og den kalender inspirerede Cæsar til et overraskende arrangement, der stadig intrigerer.¹

Udsagn A: Det oprindelige romerske år havde kun 10 måneder.

Udsagn B: Romerne talte baglæns når de skulle datere dagene inden for en måned.

Særhed C: Det er ikke den 29., men den 24. februar der er den extra dag i et skudår.

A:

Som bekendt har månederne i den gregorianske kalender navne der på alle sprog er genkendelige som efterkommere af de oprindelige latinske. Og det kræver ikke mange latinkundskaber at indse at de fire sidste navne (september, oktober, november, december) er numre. Elementært: hvorfor dog ikke nummerere månederne – ligesom vi har vænnet os til at nummerere ugerne. En hurtig betragtning siger os at hvis december var nr. 10, måtte marts være den første måned, hvad vi også kan få bekræftet af latinske kilder, som oven i købet kan fortælle at nytårsdag i år 153 f.Kr. flyttede fra 1. marts til 1. januar.

1. Dette bidrag er stærkt inspireret af Agnes Kirsopp Michels, *The Calendar of the Roman Republic*, 1967. I nogen grad af hendes analyse, mere end af hendes udførlige kildehenvisninger.

På dette sted er det så at mytologerne går i gang, eller er det skolelæreren, som skylder et svar til den elev der spørger: "Hvorfor fik januar og februar ikke numre?" "Øh øh, det var fordi de slet ikke var opfundet endnu, for året havde kun 10 måneder." Hvem det end var der svarede – svaret viste sig så hårdnakket som kun oplagte tåbeligheder er.²

Et bedre, ja rigtigere svar ville være et modspørgsmål: "Hvad synes du så de to måneder skulle hedde? *Undecimber*, *duodecimber*?" Det ville vist være yderst upraktisk, lidet mundret. Men i øvrigt kunne der svares: Ikke alle månederne er jo nummererede, men er opkaldt efter guder eller andre skytsånder: Mars, Maia, Juno. Så hvorfor ikke navngive en måned efter Janus, gud for både inden- og udendørs sysler, med to ansigter? Meget passende for en vintermåned. Og februars navn angiver at her må man berede sig til nytårsfesten med hovedrengøring og bad: *februare* betyder *rense*.

Desuden: hvis der kun var 10 måneder, altså rigtige måne-måneder (såkaldte *lunation*) fra en nymåne til den næste, så ville året kun rumme 295 dage og mangle 70 plus en kvart dag. Hvordan i alverden skulle det fungere i praksis? Lad os forestille os at den astrologiske teolog véd at foråret er på trapperne når solen står op i et nærmere bestemt punkt i den sydøstlige horizont. Det er simpelt nok så snart solen er et par måneder efter vintersolhverv, for da flytter opgangspunktet sig mærkbart fra dag til dag.

Og lad det være vedtaget at nytåret så er den dag herefter hvor den første nymånesegl observeres efter solnedgang. Det kunne fx være på en dag som vi i dag ville kalde 5. marts. Den dag begynder *mensis Martiae* og løber så i 29 eller 30 dage indtil næste nymåne observeres. Det var første måned, og der fortsættes med nymåneobservationer indtil man efter den tiende måned, december, observerer nymånen på vores 25. december, ialt 295 dage. Hvad så? Skulle astrologen nu holde vinterferie til han igen ser solen stå op i sydøstpunktet? Og derefter afvente næste nymåne, muligvis så sent som den 23. marts, med en pause på hele 89 dage. Hvorfor i alverden skulle nogen dog

2. Michels s. 122: Censorinus, Macrobius, Ovid, Gellius, Servius.

opfinde et så besynderligt system, når både ægyptere og babylonere, ja sågar hellenere, havde anvendelige kalendere til rådighed?

Nej, det må være rimeligt at henvise myten om de romerske 10-måneders år til eventyrfabrikkerne, inspireret af nummer december. Dén romerske kalender der fungerede, var en ægte månekalender med 12 eller 13 måneder, ligesom græske og orientalske kalendere. Hvoraf de fleste var luni-solar kalendere, som altså prøvede at forlige lunationerne med solårets 365¼ dag. Det specielle romerske (etruskiske?) træk var den forunderlige måde de organiserede den regelmæssige skudårsmodel på – med et indskud, *intercalatio*, på 22 eller 23 dage hvert andet år.³ Hvornår denne kalender er indstiftet, får vi nok aldrig at vide, men den var fuldt udviklet på det vægmaleri vi kender som *Fasti Antiates Miores*, fundet i Anzio i 1921. Om den, og om Julius Cæsars reform af den, skal fortælles under C, men først skal vi se på den anden vittighed:

* * *

B:

Romerne var mærkeligt mentalt handicappede i deres dateringer: ikke alene regnede de altid inklusivt ved tidsintervaller, talte både første og sidste dag med, men de talte *baglæns* når de daterede – eller i hvert fald modsat af os andre. Lad os se et eksempel:

Ingen vil bestride at *a.d. XII Kal. Nov.* (*ante diem duodecimum Kalendas Novembres*) er nummeret på den 21. oktober. Den almindelige forklaring på det lyder: Enhver romersk måned har tre 'mærke-' eller 'skilledage', *Kalendae* (den 1.), *Nonae* (den 5. eller 7.) og *Idus* (den 13. eller 15.). For at datere en romersk dato kigger man frem til den næste skilledag (her den 1. november), som tælles som nr. 1; derfra tæller man 'baglæns', således at den 31. oktober er nr. 2, den 30. nr. 3. osv. (Her tager læseren sine fingre til hjælp, det er det vi har dem til.) På denne måde bliver den 21. oktober nr. 12, regnet fra og med den 1. november.

3. Michels s. 147, nr. 10 & 11, s. 160 ff.

At der tælles inklusivt, følger af at der ikke er tale om subtraktion, men netop om tælling. Der tænkes ikke på afstanden mellem to tidspunkter på de pågældende dage, men på hele dage. (På en *abacus* var en romer naturligvis i stand til at subtrahere et mindre tal fra et større uden inklusiv regning.)

Men betyder så udtrykket *ante diem duodecimum Kalendas Novembres* "tolvtedagen før novembers *Kalendae*"? I så fald er syntaxen og deklinationen ganske ejendommelig, for hvad står der? Hvis jeg ikke tager fejl: "**Forud for *Kalendae Novembres*, som er dag nr. 12.**" Sammenlign med *Minucius quidam mortuus est ante prætorem Verrem*, "En vis M. døde før V. blev prætor", eller "... før V. fik prætorembetet". For at sige det endnu tydeligere: "Denne dag (den 21. oktober) er den, set fra hvilken *Kalendae Novembres* spiller rollen som tolvte dag" eller måske bedre: "Set herfra er den 12. dag *Kalendae Novembres*". I stedet for at beskrive det som baglæns tælling giver det langt bedre mening at se det som et eksempel på hvad vi vistnok tror er et moderne fænomen: **nedtælling** fra og med den 21. oktober: I dag er nr. 1, i morgen nr. 2, ... og *Kalendae Novembres* bliver så nr. 12. Vi kan naturligvis ikke udelukke at idiomet kunne forstås som "dagen i dag (21. okt.) er den 12. dag før novembers *Kalendae*" – men det er altså ikke det grammatikken siger og fra begyndelsen har mént.

Det siger sig selv at hele dette foretagende forudsætter tilstedeværelsen af en eller anden form for nedskrevet kalender – fx, en vægkalender som *Antiatas Maiores*. Vi må forestille os at romerske skrivere og administratorer havde kalendere ved hånden. Men nu til den arvede særhed.

* * *

C:

År 2012 var skudår med en ekstra dag den 29. februar. De børn der var så uheldige at blive født den dag, har kun en 'rigtig' fødselsdag hvert fjerde år, en gammel urime-lighed. Men fra begyndelsen var det slet ikke så slemt, for der var tænkt grundigt over

det. Så grundigt at det slet ikke er den 29., men den 24. februar, der hedder "Skuddag" i kalenderen. Her kommer historien om den 24., *bissextus*:

*Fasti Antiates Miores*⁴ forestiller en evighedskalender: 12 måneder med de navne som vi kender – bortset fra juli og august, som endnu ikke var opkaldt efter henholdsvis Julius Cæsar og Augustus – men med kun 29 dage i månederne januar, april, juni, sextilis (altså august), september, november og december – og derfor kun 355 dage i året.

Februar havde de 28 dage som den stadig må nøjes med. Den måned var den sidste i den romerske republiks år, som vi ser af navnene fra september til december, nr. 7 (septem) til 10 (decem). Året var oprindeligt et måneår, som dog kun bruger 354 dage på 12 *lunationer*; hvornår og hvorfor den ekstra dag er puttet ind, kan vi næppe få at vide, og romerne var nok ligeglade, for deres måneår var forlængst ude af trit med månen, og kalenderen reduceret til et praktisk skema.

Ikke desto mindre forsøgte de hvert andet år at komme på højde med solens 365 ¼ dag ved at indskyde en ekstra måned, ligesom den muslimske og jødiske kalender gør den dag i dag. Men den romerske indskydning var, på romersk vis, ret excentrisk: Hvert andet år *sattes februar i stå* efter TERMINALIA-festen den 23. De sidste fem dage 'blev lagt i fryseren' og gemt, indtil skudmåneden, *mensis intercalaris* – altså en trettende måned som kom efter februar – passerede sin 22. dag. Så blev de gemte dage taget frem og gav således denne ekstra måned 27 dage. Hvorfor dog så besynderlig en regel? Og hvad syntes folk om det?

Det overraskende er at romerne, på grund af deres dateringsmåde, ikke tænkte længe over det; den giver nemlig de sidste fem dage i skudmåneden de samme numre som de ville have i en normal februar. Således hedder det den 23. *Intercalaris, a. d. VI Kalendas Martias*, "Kalendae Martiae er sjette dagen fra i dag", og den 24: "Kalendae Martiae er femte dagen fra i dag", osv. Vi må forstå at de sidste dage i enhver måned

4. <http://en.wikipedia.org/wiki/File:Roman-calendar.png>.

efter *Idus* bar den følgende måneds navn (“næste måneds *Kalendae* er nummer sådan-og-sådan fra i dag”) – og derfor oplevedes de ‘optøede’ februar dage ikke anderledes i skudårene end i de normale år. De indvarslede marts.

Hvorfor behandlede man de fem dage sådan? Fordi disse fem dage var en slags *advent* til marts, til nytåret, med særlige fester der forberedte fejringen af Mars, Roms skytsgud. REGIFUGIUM (hvordan den så end er blevet fejret, og af hvilken grund) blev afholdt *a.d. VI. Kal. Mar.* – i skudår derfor på den 23. dag (og 27 dage efter TERMINALIA, som altså ikke hørte til Marts-forberedelserne). Man kan forestille sig situationen hvis vi engang imellem måtte tilføje en skudmåned efter december, således at der ville blive mere end fem uger mellem juleaften og nytårsaften. Det ville være utåleligt, og mange ville nok falde for fristelsen til at holde to juleaftener. Ingen regering ville undlade at flytte julen til skudmåneden så man ikke behøvede at holde jul så ofte.

Hele dette system med indskydning af 22 dage hvert andet år lå i hænderne på religionsbestyrerne, pontifex-kollegiet, og det udartede i republikkens sidste tid til politisk chikane, således at der ikke blev indskudt skudmåneder i tide. I “forvirringens sidste år”, 46 før Kristus, *annus ultimus confusionis*, var kalenderen hele 90 dage ude af trit med solåret. Det gav diktator Julius Cæsar anledning til at iværksætte den store reform hvis resultat vi stadig anvender: Han fordelte 10 dage om året på de korte måneder, som så fik 30 eller 31 dage, og indskydningen begrænsedes til én dag hvert fjerde år, således at enhver fire-årig periode fra og med år 45 før Kristus er på 1461 dage. (Vi ser her bort fra Gregor den 13.s beskedne reform i 1582. Den bortkastede 10 dage på én gang og siden 3 dage i løbet af 400 år, men berørte ikke ellers kalenderens indretning.)

Hvor skulle nu den ekstra dag hvert fjerde år placeres? For Julius og hans astronomer har der ikke været tvivl: Den skulle naturligvis lægges der hvor man plejede at gemme dage, nemlig efter Terminalia-festen, den 23. februar. Derved begrænsede man indgrebet i traditionen mest muligt, hvilket jo altid er det vigtigste hvis en reform skal vinde gehør. Dertil kom en genial konstruktion: Den ekstra dag før den 24. februar (hvorfra den 1. marts er nummer seks, *ante diem sextum Kalendas Martias*), skulle smelte sammen med denne til et dobbeltdøgn, *bissextus*, ‘dobbeltsekseren’. Så skulle et

barn født inden for disse 48 timer betragtes som født på *sextus*, således at det i ikke-skudår kunne holde sin fødseldag på februars 24. dag.⁵

Men var det nu en idé – eller var der tale om et heldigt genbrug, fordi den ‘gamle’ kalender hvert andet år (i princippet) indskød 23 og ikke 22 dage for at få ialt 45 dage på 4 år. Livius taler et sted⁶ om at skudmåneden begynder på tredjedagen efter *Terminalia*; der ‘svæver’ altså en ekstra dag efter denne fest det år. Vi ved ikke om den ekstra dag allerede i den kalender ikke fik sit eget nummer, men blev slået sammen med nummer 6. Vi véd altså ikke om *bissextus* faktisk var Cæsars (folks) idé.

Betegnelsen *bissextus* kan stadig genkendes i de romanske sprogs ord for skudår, for eksempel fransk *année bissextile*. Og på mange danske kalendere optræder ordet ‘skuddag’ stadig den 24. februar i skudårene – med rette til nogen undren, hvis der ikke gives en forklaring. Det må betegnes som ubegribeligt ahistorisk (hvis det er rigtigt hvad man har kunnet læse) at pave Benedict XVI ønskede betegnelsen ‘skuddag’ flyttet til den 29. – om den taler jo nummeret for sig selv, så den behøver ikke nogen plakat. Og som om det ikke bliver endnu mere forvirrende at omtale den 29. på italiensk som *bisestile*, dobbeltsekseren. Det ville da være betydeligt mere paveligt og historisk at genoplive dobbeltdøgnet den 24. februar for at sikre alle mennesker en årlig fødselsdag. En opgave for Frans den Første?

marinus@mail.dk

5. Man kan sammenligne det med et barn, der er født i ”jordmoderens dobbelttime” mellem kl. 02 sommertid og kl. 03 normaltid ved sommertidens ophør. Barnet har ret til at fejre sin fødselstime fx kl. 02:35 i ethvert år. I journalen står enten 02:35 A eller 02:35 B.

6. Livius 43.11.3.